

Siyasi Coğrafyada Bloklar ve Blokların Güçlendirilmesinde Eğitimin Rolü: Türk Devletleri Teşkilatı Örneği

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Ercan KAZEL¹

1 Dr. Millî Eğitim Bakanlığı, İstanbul Millî Eğitim Müdürlüğü, Ar-Ge, ercankazel@hotmail.com,
ORCID: 0000-0002-7827-6002.

Gönderilme Tarihi: 24.05.2022 Kabul Tarihi: 16.11.2022 DOI: 10.37669/milliegitim.1120490

Atf: “Kazel, E. (2023). Siyasi coğrafyada bloklar ve blokların güçlendirilmesinde eğitimin rolü: Türk Devletleri Teşkilatı örneği. *Millî Eğitim Dergisi*, 52 (239), 1649-1672. DOI: 10.37669/milliegitim.1120490”

Öz

Bu araştırma siyasi coğrafya açısından bloklar ve bu bloklardan biri olan Türk Devletleri Teşkilatına üye devletler arasındaki ilişkilerin geliştirilmesinde eğitimin rolü üzerinde durmaktadır. Ülkeler arası bloklar kurulması çeşitli faktörlere dayanır. Ekonomik, siyasi ve kültürel etkenlerle oluşturulan bloklarda temel ilkelerden birisi ülkeler arası ilişkilerin geliştirilmesidir. Bunu toplumsal ve siyasal düzlemde kalıcı olarak sağlamanın etkili yollarından biri şüphesiz eğitim uygulamalarıdır. Araştırmanın ana hipotezi Türk Devletleri özelinde siyasi birliklerin sürdürülebilirliğini sağlamada eğitimin rolü ve özellikle öğrenci hareketliliğinin önemli bir argüman olduğudur. Literatürden ve ArcGIS’le yapılan şekillerden de anlaşılacağı üzere Türk Devletleri Teşkilatının asil üyeleriyle gözlemci üyeleri bölgesel ve küresel konumda güçlü bir siyasi birlik oluşturma potansiyeline sahiptir. Teşkilat bilhassa son yıllarda jeopolitik önemi artan bir örneklem olarak dikkati çekmektedir. Türk Dünyası olarak bilinen geniş coğrafi alanda toplumsal ve siyasal bağları güçlendirmek için eğitim uygulamalarının geliştirilmesi ve bu uygulamalardan birisi olan öğrenci hareketliliğinin daha fazla yaygınlaştırılıp işlevsel hale getirilmesi gerekmektedir. Bunu sağlamak için tüm öğretim kademelerini kapsayan ve yeniden yapılandırılmış bir Türk Dünyası Öğrenci Hareketlilik Programı kurgulamak mümkündür. Bu sayede öğrenci hareketliliğinin artacağı ve bunun Türk Devletleri Teşkilatı üyeleri arasındaki ilişkilerin gelişmesine ve toplumsal birlikteliğin kalıcı hale gelmesine zemin hazırlayacağı düşünülmektedir. Ancak Türk Devletleri Teşkilatına üye olan devletler arasında eğitim konusunun henüz yeterince gündeme gelmediği ve öğrenci hareketliliğinin yalnızca sınırlı olarak yükseköğretim kademesini kapsadığı görülmektedir. Ayrıca teşkilata üye devletlerin temel eğitim ve ortaöğretim kademelerinde geliştirilmeye açık birçok alan olduğu ve bu ülkeler arasında öğrenci hareketliliğinin son derece düşük kaldığı tespit edilmiştir. Bu konuda yeniden yapılandırılmış eğitim uygulamalarına ihtiyaç olduğu ve öneri planının bir alternatif olarak değerlendirilebileceği ifade edilebilir.

Anahtar Kelimeler: siyasi coğrafya, blok, Türk Devletleri Teşkilatı, eğitim, öğrenci hareketliliği

Blocs in Political Geography and the Role of Education in Empowerment of Blocs: The Example of the Organization of Turkish States

Abstract

In this research, the role of education in the development of the relations between the blocs in terms of political geography and the member states of the Organization of Turkish States, which is one of these blocs, is emphasized. In terms of political geography, the establishment of pacts between countries is based on various factors. One of the main objectives is to develop relations between countries in Political blocks formed by economic, political and cultural factors. One of the ways to achieve this is undoubtedly educational practices. In the research, Permanent members and observer members of Organization of Turkish States are considered as a sample. A holistic approach, an inductive methods were used. The data were obtained from the institutions of the relevant states. ArcGIS 10.4 software was used for geographical location, population map of countries. It's concluded that student mobility should be further expanded and fuctionalized in a wide geographical area known as the Turkish World. For this purpose, a reconstituted Turkish World Student Mobility Program covering all levels of education has been proposed. It's predicted that student mobility will increase and relations between the members of Organization of Turkish States will develop and be permanent. However, it is seen that the issue of education among the states that are members of the Organization of Turkish States is not sufficiently on the agenda and student mobility only covers the Higher Education level in a limited way. It is obvious that there is a need for restructured educational practices in this regard.

Keywords: political geography, pacts, Organization of Turkish States, education, student mobility.

Giriş

Son yüzyılda dünyada yaşanan siyasi farklılaşmalarla bağımsız ulus devletlerin sayıları artmıştır. Bağımsızlık kazanan devletlerden bazıları zamanla daha fazla yardımlaşmak ve gelişmek gayesiyle üst düzeyde siyasi organizasyonlar kurmayı hedeflemiştir. İşte devletlerin birbiri ile yaptığı bu organizasyonlar yahut paktlar, blok ya da milletlerarası blok olarak adlandırılır (Göney, 1993). İmparatorluklar döneminde üst düzey siyasi otoriteler tek merkezli idare edilmekteyken, günümüzde ulus devletler için çoklu bloklaşmalar söz konusudur. Günümüzde bölgesel ya da küresel olsun kurulan tüm birlik ya da bloklarda devletler kendi kendilerini idare etme istikametini benimsemektedir. Esasen devletleri bloklar kurmaya götüren ana sebep, ekseriyetle üst düzey siyasi organizasyonlar kurarak kendi çıkarlarını bölgesel ve küresel boyutta genişletme çabalarıdır.

Siyasi bloklar kurulmasında ana prensiplerden birisi blok çıkarlarına göre hareket etmenin yanında bağımsız kalmaktır. Devletler tarafından oluşturulan siyasi blokların sürdürülebilir kılınması ve hedeflerin benimsenerek kalıcı hale getirilmesi genellikle bu devletlerin bağımsızlık prensibine uymasına bağlıdır. Aksi halde devlet teşekküllerinin gereği olan iç bünyede esneklik ve blok içinde üst kimlik oluşturmak güçleşecektir. Blok üyeleri arasında siyasi, kültürel, ekonomik ve askeri tamamlayıcılık da devletlerarası blokların sürdürülebilirliğini sağlayan unsurlardandır. Bütünlük bir yapının tesisi için benzer siyasi ve kültürel özelliklere sahip devletlerden oluşan siyasi blokların daha uzun ömürlü olacağı muhakkaktır. Siyasi bloklardaki bir diğer prensip ise birlik çıkarlarını gözetmektir. Devletlere dışarıdan gelen tehditlere karşı siyasi blok üyelerinin karşı tepki göstermesi beklenmektedir. Ayrıca bloklarla ilgili yürütülen siyasi meselelerde üye devletlerin blok hedeflerine uygun dış politika izlemesi esastır. Günümüzde ulus devletler tarafından her ne kadar çok paradigmatlı dış politika esasları benimsense de, gerektiğinde üye olunan siyasi bloğun çıkarlarına göre hareket edilmesi beklenmektedir. Elbette siyasi bloklarda ortak bir amaç birliği oluşması ve bu hedeflerin milletler tarafından benimsenmesi zaruridir. Bu amaç birliğinin teşekkülünde ve milletler tarafından benimsenmesi sürecinde farklı politik, ekonomik ve sosyal adımlar atılmaktadır. Bunlardan birisi de eğitim uygulamalarıdır. Siyasi bloklarda uzun vadeli üst kimlik ve politika oluşturulması için eğitim alanındaki uygulamalara ihtiyaç olduğu düşünülmektedir. Günümüz dünyasında bu ve benzeri prensip ve uygulamaları esas alıp farklı amaçlarla kurulan birçok siyasi blok bulunmaktadır. Bunların siyasi özelliklerinin önemli bir bölümü ekseriyetle aynı amaç etrafında şekillenmektedir.

Türk Dünyası olarak bilinen ve genellikle Orta Asya ve Kafkas-Anadolu devletlerinden oluşan geniş coğrafi alan, doğal, ekonomik ve siyasi avantajlara sahip noktalara tekabül etmektedir. Bilhassa doğal kaynaklar konusunda zengin imkânları olan Türk ülkeleri, buldukları bölgelerde öne çıkmaktadır. Türkiye, Azerbaycan ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinden oluşan bu geniş saha, kültürel ve sosyal açıdan büyük benzerlikler göstermektedir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasına kadar uzun yıllar bu yapının etkisi altında kalan Orta Asya Türk ülkeleri, devlet teşekküllerini sağlamaya başladığı 1990'lı yıllardan sonra bölgelerinde daha fazla etkinlik kazanmaya başlamışlardır. Günümüzde bölge ülkelerinin sahip olduğu coğrafi avantajları yeterince kullandığı söylenemez. Özellikle doğal kaynakların işlevsel olarak değerlendirilmesi ve Rusya, Çin, Ortadoğu, Avrupa arasındaki ulaşım aksının aktifleştirilmesi konusunda Türk ülkelerinin daha fazla entegre olması gerekmektedir.

Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve bir bütün olarak Türk Dünyası, önemli siyasi, ekonomik ve kültürel potansiyeli ile ülkelerarasında çeşitlilik arz eden bir yapı orta-

ya koymakta, bu durum devletlerin birbirini tamamlayan özelliklere sahip olmasına zemin hazırlamaktadır (Akengin, 2017). Doğal kaynaklar, tarımsal ürünler, sanayi, turizm gibi coğrafi ve ekonomik çeşitlilikler, Türk ülkeleri arasında tamamlayıcı bir misyona dönüşebilir. Bu avantajları değerlendirmek için Türk devletleri arasındaki ilişkilerin daha çok gelişmesi gerekmektedir. Bu ilişkilerin gelişmesi ise bir siyasi birlik, pakt ya da blok etrafında kurumsallaşarak daha da mümkün hale gelebilir. Değindiği gibi siyasi coğrafyada bloklar siyasi, askeri, ekonomik ve kültürel etkenlerle oluşturulmaktadır. Bunlara zemin hazırlayıp siyasi coğrafya üzerinde etkili olan amillerden olan coğrafi konum (matematik ve özel konum), saha yapısı, yer şekilleri, beşeri ve siyasi yapı gibi coğrafi özellikler, siyasi blokların oluşumunda rol oynayan en önemli unsurlara karşılık gelmektedir.

Siyasi coğrafyada mevkii konusu, fiziki mevkii olduğu gibi beşeri mevkii olarak da addedilebilir. Beşeri coğrafyada mevkii şartları fiziki mevkii gibi durağan değil, zaman içinde değişen özellikleri içerisinde barındıran unsurları ihtiva eder (Göney, 1993). Siyasi coğrafya üzerinde etkili olan coğrafi konum özellikleri, ülkelerin ekonomik, sosyal ve siyasi hususiyetlerinde en belirleyici faktörlerdendir. Bir bütün olarak coğrafi faktörler aynı zamanda devletlerarası ilişkilerde de belirleyici olmaktadır (Kazel, 2022). Siyasi coğrafyadaki beşeri mevkii konusu, bir devletin dünyada kültür bölgelerine göre mevkii, siyasi bakımdan komşularına göre mevkii, muhtelif siyasi paktlara veya bloklara göre mevkii olarak ele alınabilir (Göney, 1993). Son yüzyılda bağımsızlıklarını kazanıp sayıları gün geçtikçe artan ulus devletler siyasi, iktisadi, askeri ve kültürel alanlarda ilişkilerini güçlendirmek için büyük organizasyonlarla bir araya gelmiştir. Başta müstakil olan devletler siyasi organizasyonlarla bir araya gelirken, kendi bağımsızlıklarını ise muhafaza ederler (Göney, 1993). Karşılıklı ihtiyaç ve çıkarlar devletleri birbiri ile eğitim, kültür, politika ve iktisadi olarak ilişkiler kurmaya sevk etmiştir. Bu durum bazı siyasi bloklara zemin hazırlamıştır (Günel, 1997). Sadece ticari veya ekonomik değil, aynı zamanda istila tehdidine karşı ve ideolojik farklılaşmalara bağlı olarak da siyasi bloklar kurulmuş ve bu durum zamanla askeri ve ekonomik büyük organizasyonların kurulmasına yol açmıştır. Bunlara Avrupa Birliği, Arap Birliği, KEİ, BDT, İslam Konferansı Örgütü, NATO, D8 vb. paktlar ya da bloklar örnek verilebilir (Günel, 1997). Türkiye; Asya, Avrupa ve Afrika ülkeleri arasında son derece stratejik coğrafi konuma sahip bir ülke olarak paralel şekilde çeşitli siyasi bloklarda yer alabilecek önemli bir sahadır. Mesela tarihten gelen kültürel bağı sayesinde Türkiye, İslam ülkeleri ve Türk ülkeleri arasında siyasi bloklar kurarak bunları etkinleştirebilecek derinliğe sahiptir. Türkiye bir diğer taraftan Avrupa Birliği ve NATO gibi büyük bloklarla da ilişkilerini yürütme avantajına ve çeşitliliğine sahiptir. Böylelikle Türkiye'nin sahip olduğu çok çeşitli ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel alternatifleri zaman içerisinde birer kazanca dönüşmektedir. Bu da coğrafyanın ve getirdiği özelliklerin bir ülke için önemini ortaya koymaktadır.

Türkiye ve diğer Türk devletlerinin siyasi coğrafya özellikleri, bu devletlerin çok çeşitli güvenlik mimarisine dâhil olması konusunda önemli gerekçeler sunmaktadır. Özellikle Türkiye'nin farklı güvenlik uygulamalarını gerektiren siyasi, jeopolitik, beşeri ve fiziki yapısı, birçok faktörün yanında saha yapısıyla da doğrudan alakalıdır (Kazel ve Bayartan, 2021). Coğrafyanın ve jeopolitik gelişmelerin doğal bir sonucu olarak Orta Asya'da bulunan Türk Cumhuriyetleri de gelecekte kendi güvenliklerini sağlamlaştırmak için uluslararası ortamda dengeli siyaset izlemeli ve kendi aralarındaki işbirliğini güçlendirmelidirler (Kara, 2006). Belirtilen güvenlik yaklaşımları her ne kadar askeri ve siyasi bakımdan anlaşılrsa da, sosyal, teknolojik ve ekonomik unsurlar için de geçerlidir.

Türk Dünyası ülkeleri arasında var olan ya da daha geniş bir perspektifle kurulma ihtimali bulunan siyasi blokların etkin ve işler hale gelmesi beklenmektedir. Bunu sürdürülebilir kılmamanın yollarından birisi de şüphesiz eğitim uygulamalarıdır. Türk Dünyası hakkındaki bilgiler eğitim yoluyla toplumlara aktarılacak ve ülkelerin bunu içselleştirmesi sayesinde uzun vadeli güçlü bloklar oluşturmak mümkün hale gelecektir. Bu minvalde devletlerin ekseriyetle kendi etki alanlarında yaptıkları en temel faaliyetlerden birisi çeşitli eğitim uygulamaları ve özellikle öğrenci değişim programlarıdır. Mesela günümüzde Avrupa ülkeleriyle diğer ülkeler arasında Erasmus diye adlandırılan değişim programı yürütülmektedir. Böylelikle Avrupa kültürü geniş kitlelere yayılma ihtimali bulmaktadır. Bu programın benzeri bir uygulamayı Türkiye öncülüğünde daha geniş şekliyle tüm kademeler için İslam ülkeleri ve Türk Dünyası ülkeleri arasında hayata geçirmek mümkündür.

Esasında Türkiye ve diğer Türk devletleri hakkında öğrencilere coğrafi ve kültürel bilgiler verilmesi, Türkiye'de Ankara Üniversitesi'nde kurulan Coğrafya bölümündeki ülkeler coğrafyası kürsüsü dersleri ile başlamıştır. Bu argümanlara ilköğretim ve ortaöğretim müfredatında da yer verilmesi hemen hemen aynı dönemlere tekabül etmektedir. Her ne kadar sınırlı bazı vurgulamalar olsa da müfredatta Türk Dünyası hakkında detaylı bilgiler verilmesi 1980'li yıllardan sonra başlamıştır (Topal ve Sezer, 2016). Belirtildiği gibi Türkiye Cumhuriyeti cephesinden bakıldığında Türk Dünyası hakkındaki bilgilerin eğitim müfredatlarına girmesi geç dönemlere tekabül etmekte, diğer Türk devletlerinde ise bu durum daha da ileri dönemlere denk gelmektedir. En son 2022 yılında yapılan Uluslar arası Türk Akademisi Ortak Ders Kitapları Çalıştayından sonra Türkiye'de Milli Eğitim Müfredatlarına Ortak Türk Tarihi, Ortak Türk Edebiyatı ve Türk Dünyası Coğrafyası dersleri eklenmiştir. Aynı müfredatların diğer Türk Devletleri eğitim müfredatlarında da yer bulmaya başladığı söylenebilir. Geç kalınmış olsa da bu adımlar önemli birer gelişme olarak dikkati çekmektedir.

Türkiye’de okuyan öğrenciler üzerinde Türk Cumhuriyetleri hakkında yapılan araştırmalar bu ülkeler hakkında bilinen şeylerin düşük seviyede çıktığını göstermiştir. Bu sonuçlar her ne kadar üniversite öğrencileri arasında böyle ise de, temel eğitim ve ortaöğretim kademelerinde de aynı seviyelerdedir (Topal ve Sezer, 2016). Dolayısıyla Türk ülkeleri arasındaki bilgi alış verişinin artması için eğitim uygulamaları önemli alternatifler sunmakta ve bu doğrultuda daha fazla adım atılmasına ihtiyaç bulunmaktadır.

Günümüze kadar eğitimle alakalı atılan adımların Türk devletleri arasındaki ilişkilere yeterince etki ettiğini söylemek şu an için zordur. Bunun siyasi yanı bir yana en temel sebeplerinden birisi genç kitlelere eğitim uygulamaları vasıtasıyla yeterli bilgilerin aktarılması konusundaki eksikler olarak görülebilir. Araştırmanın özünü oluşturan bu sorunu aşmak için çözümler sunmak artık önemli hale gelmiştir. Ülkeler arası entegrasyonu tam olarak sağlamak için Türk Dünyası Hareketlilik Programı ve benzeri uygulamalara ihtiyaç olduğu düşünülmektedir. Zira yukarıda da değinildiği gibi kalıcı siyasi birliklerin kurulması ve geliştirilmesinin en önemli yollarından birisi eğitim uygulamalarıdır. Konu hakkında son yıllarda önemli adımlar atılmaya başlanmıştır. Ancak daha somut ve uygulanabilir örnekler ihtiyacı vardır. Araştırma bu ihtiyaca yönelik bir öneri sunmakta ve aynı zamanda konu hakkında sınırlı literatüre katkı sunmayı hedeflemektedir.

Yöntem

Çok kutuplu dünyada Türk Devletleri Teşkilatının da yerini alıp siyasi, ekonomik ve sosyal birlik perspektifi geliştirmesi bu çalışmanın çıkış noktalarından birisidir. Üye devletlerin benzer kültürel özelliklere sahip olmasına rağmen ilişkilerin yeterince gelişmediği ve buna yönelik araştırmalar yapılması gerektiği bir diğer çıkış noktasıdır. Konu hakkındaki literatür ve birincil-ikincil kaynaklar veri toplama tekniğiyle tespit edilmiş ve çeşitli analizler yapılmıştır. Araştırmada kullanılan veriler çeşitli kurum ve kuruluşlardan temin edilmiş ve bu verilerin yorumlanması sonucunda çözüm önerileri geliştirilmiştir. Bu veriler her ne kadar geniş çaplı bir yaklaşımla toplansa da, sonuca ulaşma konusunda birkaç kurumdan alınanlar daha fazla öne çıkmaktadır. Özellikle eğitim alanındaki birçok bilgi Milli Eğitim Bakanlıkları, Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı ve YÖK’ten alınmıştır. Ülkelerin coğrafi konum ve nüfus şekilleri için Coğrafi Bilgi Sistemleri ArcGIS 10.4 yazılımı kullanılmıştır. Araştırmada uygulamaya dönük fikirlerin oluşturulması İstanbul Milli Eğitim Müdürlüğünde yapılan Ar-Ge çalışmalarına dayanmaktadır. Hareketlilik programının yanında İstanbul Milli Eğitim Müdürlüğünde yürütülen bazı örnek proje ve çalışmaların Türk Devletleri Teşkilatı üyeleri içerisinde de uygulanması önerilmektedir. Çalışmada adı geçen hareketlilik kavramı ise üniversiteler arasında uygulanan Erasmus

ve Mevlana benzeri programlardaki gibi müfredata dayalı bir öğrenci/öğretim üyesi değişimini değil, Milli Eğitimlere bağlı öğrenci ve öğretmenlerin ülkeler arası hareketliliğini ifade etmektedir. Araştırma; deney, anket, odak grup çalışması gibi etik kurul izni gerektiren unsurları içermemektedir.

Araştırmanın kapsamını; siyasi coğrafya açısından bloklar hakkında bilgi ve devletler arasındaki ilişkilerin geliştirilmesinde eğitimin rolü oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise Türk Devletleri Teşkilatı'na üye olan Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ile bu teşkilata üye olmayıp gözlemci statüde olan Macaristan, Türkmenistan ve 2022 yılında yapılan toplantıyla gözlemci üye olarak kabul edilen Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) devletleri ile sınırlıdır. Çalışmada yapılan yorumlar her ne kadar Türk Dünyasının bütünü üzerinden şekillense de, ekseriyetle Teşkilatın asil üyeleri hakkındadır. Araştırmada Türk Devletleri Teşkilatı'na üye olan devletler ve topluluklar arasındaki ilişkileri geliştirmek için eğitimin önemi vurgulanmıştır. Ayrıca Türklerin Dünya üzerinde yaşadığı diğer ülkeler için de bazı genelleştirilebilir çıkarımlarda bulunmak mümkündür. Dolayısıyla Dünyadaki Türk topluluklarının tamamı teşkilata dahil olmadığından ortaya koyulan prensip ve örneklem geniş bir perspektif ve temsil sunar. Eğitim süreçlerinin paradoksal yapısı sistematik hale getirildiğinde ve herhangi bir amaca doğru kanalize edildiğinde tahminlerin ötesinde bir yarara dönüşebilir. Araştırmada bunun bir hipotez olarak düşünümlü kurgulanması ve bu hipotezin bir öneri ile doğrulanmaya çalışılması söz konusudur.

Araştırma Çerçevesi

Çalışma çerçevesini sırasıyla Türk Devletleri Teşkilatı'na üye olan ülkelerin coğrafi konumları ve yapıları, teşkilatın amaçları, üye devletler arasındaki mevcut ilişkiler, üye devletler arasındaki ilişkilerin gelişmesinde eğitimin rolü ve bir öneri olarak Türk Dünyası Öğrenci Hareketlilik Programı oluşturmaktadır. Sonuç bölümünde ise mevcut yapı ve gelecek dönem hakkında değerlendirmeler yapılmıştır.

Türk Dünyası olarak bilinen sahada toplumlar arasında bir kopukluk olduğu düşünülmektedir. Bunun yanında devletler arası ilişkilerin yeterince gelişmediği, bunun aşılması noktasında çeşitli eğitim uygulamaları ile öğrenci hareketliliği bağlamında yeni bir takım girişimlere ihtiyaç duyulduğu vurgulanmıştır. Bu doğrultuda öğrenci hareketlilik programlarının hayata geçirilmesi sonucunda ülkeler ve toplumlar arası ilişkilerin ilerleyeceği hakkında bir öngörü esas alınmıştır. Benzer özelliklere sahip siyasi birliklerde öğrenci hareketliliği yoğun olarak kullanılırken, Türk Devletleri Teşkilatı üyeleri arasında bu konuda eksikler bulunmaktadır. Her ne kadar yükseköğretimi kapsayan bazı öğrenci değişim programları söz konusu olsa da bu araştırmada tüm kademelerin öğrenci hareketliliğine katılması gerektiği vurgulanmıştır.

Türk Devletleri Teşkilatına Üye Devletlerin Siyasi Coğrafyası, Konumu ve Yapısı

Türk Dünyasını, Kafkaslarda Azerbaycan, Avrupa-Asya bağlantısında Türkiye ile Orta Asya'da bulunan Kazakistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve henüz bağımsız olmayan Doğu Türkistan ülkeleri oluşturmaktadır. Bununla beraber Afganistan, İran, Balkan ülkeleri ve daha birçok ülkede yoğun Türk nüfusu yaşamaktadır (Atalay, 2013). Türk Dünyası ve bunun bir parçası olan Türk Devletleri Teşkilatı üye ve gözlemci devletleri, yüzölçümü 11.2 milyon km²'yi aşan geniş bir coğrafi alana tekabül etmektedir (Doğanay, t.y.). Özellikle doğal kaynaklar ve ekonomik potansiyeli ile Türk Cumhuriyetleri, Doğu'nun uç noktaları ile kaynaklara ihtiyacı olan zengin Batı devletlerini birbirine bağlayan coğrafi rotada yer almaktadır (İşcan, 2004). Tarihi İpek Yolu ve diğer birçok ana rota üzerinde bulunan Türk Devletleri, sahip olduğu ulaşım ve ticaret rotası, doğal kaynaklar ve diğer ekonomik avantajları ile stratejik sahalara denk gelmektedir (Tezer, 2018). Türk Devletleri ya da Türk Dünyası sahası her ne kadar siyasi sınırlarla ayrılrsa da esasında dil ve kültürle bütünlük arz eder. Bu açıdan geniş bir sahayı kaplamaktadır (Johanson, 2001, çev. Demir). Bu coğrafyanın, 2020 yılında Karabağ için yapılan Azerbaycan-Ermenistan savaşından sonra özellikle Nahçıvan bağlantılarıyla kesintisiz bir ulaşım rotasına sahip olmaya başlaması ile stratejik pozisyonu güçlenmiştir. Türkiye-Azerbaycan kara ulaşımından sonra diğer ülkelerle Hazar üzerinden bağlantı kurulması daha pratik hale gelmiştir. Türklerin yaşadığı coğrafi saha; konumu, doğal kaynakları ve diğer birçok coğrafi özellikleriyle Dünyada çok stratejik noktalara karşılık gelir (Şekil 1).

Şekil 1

Türk Devletleri Teşkilatı Üyeleri ve Konumları

Siyasi coğrafyadaki hâkimiyet teorilerinden olan kara hâkimiyet teorisi ile kenar kuşak hâkimiyet teorilerinde geçen iç kenar hilal veya rimland olarak değerlendirilen kısım, büyük oranda Türklerin yaşadığı coğrafi sahalardan oluşmaktadır (Özey, 2010). Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra geniş bir alanda bağımsızlıklarını kazanan Türk Cumhuriyetleri iktisadi ve siyasi olarak hür bir sürece girmiştir. Bundan dolayı bölge, aynı zamanda dünyanın diğer büyük devletlerinin veya uluslararası örgütlerinin ilgisini çeken doğal bir merkez haline gelmiştir (Veliyev, 2009). Sahip olduğu zengin doğal kaynaklar ve jeopolitik avantajları dolayısıyla Türk Cumhuriyetleri önemli coğrafi özelliklerle donanmıştır. Bilhassa Türk Devletleri Teşkilatı üye devletlerinden olan Türkiye hakkında Özey (2000) tarafından ortaya atılan “Merkezi Türk Hâkimiyet Teorisi”, Türkiye'nin siyasi coğrafya özelliklerinden dolayı bölgesinde ve dünyada siyasal bir güç merkezi olabileceğini öne sürmektedir. Teoriye göre “Anadolu Yarımadası Heartland, bu alanı çevreleyen Kafkaslar, Balkanlar, İran, Arabistan ve Kuzeydoğu Afrika dünya kalesini kuşatan iç çemberi meydana getirmektedir. Bu alanların dışında kalan kara kütleleri de, dış çemberi veya dünya adasını oluşturur. Buna göre Anadolu'ya egemen olan bir millet iç çembere ve oradan da dış çembere yani dünyaya hükmeder” görüşü öne sürülmektedir. Her ne kadar Dünyada tek bir teoriye bağlı olarak mutlak bir egemenlik kurmak geçmişte olduğu gibi günümüzde de çok güç olsa da, belirtilen hususiyetleri avantaj olarak görüp değerlendirmeye çalışmak her zaman bölgesel ve küresel açıdan Türkiye'ye kazanç sağlayacaktır. Bir bütün olarak Türk Dünyasının bulunduğu geniş ve avantajlı yelpazede güçlü siyasi bir pakt ya da blok kurmak, ayrıca ülkeler arası ilişkileri güçlendirmek için birçok alanda yeni alternatif öneriler geliştirmek her zamankinden daha önemli hale gelmektedir.

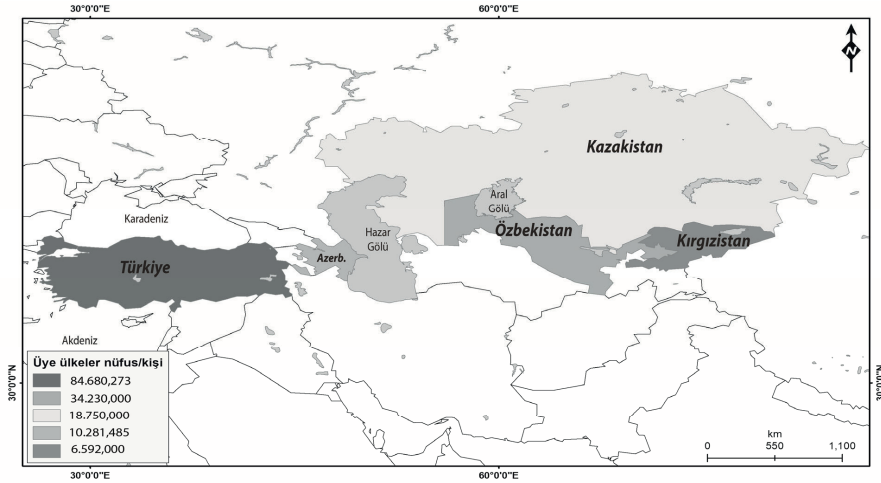
Tarih boyunca birbirinden farklı medeniyetlerle temas kuşağında bulunan Türk ülkeleri, her zaman olduğu gibi günümüzde de etkileşimin, ticaretin ve beşeri hareketliliğin olduğu coğrafi alanlara tekabül etmektedir. Her ne kadar ülkeler arasında coğrafi uzaklık söz konusu olsa da, Türk ülkeleri sahip olduğu stratejik avantajlarla bölgelerinde öne çıkmakta ve bu dezavantajı ortadan kaldırmaktadır. Özellikle doğal gaz, petrol, krom, demir, uranyum gibi önemli madenlere sahip olan Türk ülkeleri, bu bakımdan dünya ticaretinde söz sahibi olacak imkânlarla sahiptir.

Türk Devletleri Teşkilatı üyelerinin ekonomik özelliklerinden olan milli gelir istatistiklerine bakıldığında verilerin genellikle gelişmekte olan ülke parametrelerine sahip olduğu görülebilir. Genel olarak son yıllarda gelişim gösteren ekonomik göstergeler, Dünya genelinde yaşanan ve Covid19 olarak bilinen küresel salgın koşullarından ve patlak veren Rusya-Ukrayna savaşından olumsuz etkilenerek azalma seyrine girse de son dönemde tekrar yükselmeye başlamıştır. Bu süreçlerde önemi daha fazla anlaşılan enerji ve gıda konularında Türk Dünyası çok hayati avantajlara sahiptir.

Türk Devletleri Teşkilatı üyeleri bu iki unsuru etkili şekilde kullandığı takdirde gerek ekonomik ve gerekse sosyal açıdan bir sıçrama sağlayabilir. Bilhassa bölge ülkelerinin bazılarında bulunan enerji kaynaklarının çıkarılması, işlenmesi ve taşınması kritik derecede önemli hale gelmiştir. Bunun yanında gıda üretimi noktasında verimli topraklar barındıran bölge ülkeleri, sahip olduğu imkânları kullanmak için gelişmiş/intansif tarım yöntemini yaygınlaştırmalıdır. Bu durum hem bölge ülkeleri hem de Dünya için sürdürülebilir avantajlar sunacaktır. Bunun yanında ülkelerin nüfus yapısına bakıldığında en yüksek göstergeler Türkiye ve Özbekistan ülkelerine aitken, en az nüfusa sahip olan ülke Kırgızistan olarak göze çarpmaktadır (Şekil 2). Ülkelerin eğitim göstergelerinden olan okuryazar oranları ise nüfus yapısına göre ideal bir dağılım göstermektedir (Tablo 1).

Şekil 2

Türk Devletleri Teşkilatı Üyelerinin Nüfusu (2021)

Tablo 1

Türk Devletleri Teşkilatı Üyeleri ve Bazı Özellikleri

Ülke	Nüfus (Milyon)	Okuryazar Oranı	Milli Gelir (Dolar)
Türkiye	84.680.273	%97.42	9.592
Azerbaycan	10.281.485	%99.8	13.500
Kazakistan	18.750.000	%99.8	10.963
Kırgızistan	6.592.000	%99.6	1.385
Özbekistan	34.230.000	%99.9	1.521

Kaynak: Birleşmiş Milletler Geliştirme Programı, <http://hdr.undp.org/en/countries>, (2021)

Üye devletler içerisinde Türkiye birçok açıdan daha ileri seviyeye sahip olmakla beraber, Azerbaycan ve Kazakistan ülkelerinin de önemli kaynaklara ve imkânlarla sahip olduğu söylenebilir. Üye devletler arasında özellikle Kırgızistan devleti için gelişmeye açık alanlar daha fazladır. Bu ülkede ekonomik ve sosyal açıdan eksiklikler bulunmaktadır. Özbekistan ülkesi ise genç nüfus yapısı ve özellikle tarım alanındaki avantajları ile öne çıkar. Tüm göstergeler ve mevcut yapı göstermektedir ki; Türk Devletleri Teşkilatı üye devletlerindeki nüfusun ekonomik ve sosyal gelişimini sağlamak gerekmektedir. Bunun için süreklilik arz eden yeni ve etkili programlar uygulanması gerektiği açıktır.

Türk Devletleri Teşkilatı ve Amaçları

Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarından sonra oluşan iki kutuplu sistemde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) egemenliği altında bulunan Orta Asya ve Kafkasya Türk ülkeleri, Türkiye dâhil dünya ile kuracakları ilişkilerde fiilen ve hukuken SSCB üzerinden hareket etmek durumundaydı. SSCB'nin dağılmasından sonra Türk Devletleri bağımsızlıklarını kazanarak Türk Dünyası ve uluslararası ortam ile entegre olmaya başlamıştır (Erol ve Çelik, 2017). Akabinde sürdürülen ilişkilerle Türk Devletleri yeni bir sürece girerek kendi içlerinde Türk Dili Konuşan Ülkeler, Türk Keneşi ve son dönemde Türk Devletleri Teşkilatı ismi ile bütünlük kazanmaya çalışmıştır.

Türk Devletleri Teşkilatı, siyasi, ekonomik, kültürel ve diğer pek çok alanda işbirliğini esas alan ve 10.03.2009 tarihinde Nahçıvan'da imzalanan Nahçıvan Antlaşması kapsamında Türkiye, Kırgızistan, Kazakistan, Azerbaycan kurucu üye ülkeleriyle kurulmuştur (Nahçıvan Antlaşması 7). 16 Eylül 2010'daki İstanbul Bildirisi de temel belgeler arasında yer almaktadır. Esasen teşkilatın ilk temeli ise 1992 yılında Ankara'daki Türkçe konuşan devletlerin başkanları tarafından yapılan zirvede atılmıştır. 2018 yılında Türk Keneşi adını alan topluluk, 2019'da Özbekistan'ın katılımıyla üye sayısını 5'e çıkartmıştır. Teşkilat, Macaristan, Türkmenistan, ayrıca 2022 yılında KKTC'nin gözlemci ülke olması ve 11.12.2021 tarihinde Türk Devletleri Teşkilatı adını almasıyla daha entegre ve organize bir etkileşim sürecine girerek varlığını devam ettirmektedir (turkkon).

Türk Devletleri Teşkilatı'nın temel amaçları; üye devletler arasında işbirliklerini derinleştirmek, bölgesel ve küresel barışa katkı sunmak, ayrıca insan hakları, demokrasi ve iyi yönetim alanlarındaki ilkelere bağlı kalarak çalışmalarını sürdürmektir. Ayrıca dış politikada ortak tutumları benimsemek, ticari yatırım için şartları oluşturmak, bilim ve kültür alanında etkileşimi artırmak ve kitle iletişim araçlarıyla toplumsal ilişkileri geliştirmek amaçlanmaktadır. Bu amaçlar için ortak kültür, tarih

ve kimlik gibi unsurlar adeta bir temel olarak fırsat sunmaktadır (turkkon). Belirtilen amaçlara ulaşmak için çok yönlü bir perspektifle alternatif çalışma alanları oluşturmak gerekmektedir. Her ne kadar ortak kültür noktaları ülkelere avantajlar sunsa da, bu durum belirtilen amaçlara ulaşmak için tek başına yeterli olmamaktadır. Hem Türk Devletleri Teşkilatı üyeleri arasında hem de Türklerin yoğun olarak yaşadıkları ülkelerde toplumlararası ilişkileri geliştirmek için belirtilen amaçları hayata geçirmek gerekmektedir. Bunun yanında görüldüğü üzere teşkilat hedefleri arasında eğitim konusuna doğrudan bir atıf yapılmamıştır. Siyasi birlikler ya da teşkilatlarda uzun soluklu işbirlikleri geliştirmenin en temel yollarından biri eğitimidir. Ülkeler arası işbirliklerini geliştirmek, kalıcı hale getirmek ve kültürel birliktelikleri güçlendirmek ancak eğitim uygulamaları ile mümkündür. Dolayısıyla Türk Devletleri Teşkilatı üyelerinin hedefleri arasında eğitim ayrı bir başlık olarak kurgulanmalıdır. Aksi takdirde hâlihazırda ifade edilen hedeflerin yerleşmesi de güçleşecektir.

Türk Devletleri Teşkilatına Üye Devletler Arasındaki İlişkiler

Türkiye açısından ilişkilerin geliştirilmesi Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazanmasından sonra devlet politikası olarak benimsenmiştir. Bu süreçte birçok kurum ve kuruluş devletler arası düzeylerde kurularak çalışmaya başlamıştır (Bıyıklı, 2016). Türk Cumhuriyetleri ve özellikle Türkiye arasındaki ilişkiler SSCB'den sonra yaşanan bağımsızlık süreci ile umut verici bir noktaya gitmekteydi. Ancak o dönemde ilişkiler duygusal bir seyirde ilerlerken beklendiği gibi stratejik olarak ileri seviyede bir hüviyete kavuşamamıştır (Bağırzade, 2011). Türk Dünyasının aktörü olan devletlerarasında 1992 yılında başlayan etkileşim ile ilişkiler yavaşta olsa kademeli şekilde artmaya başlamıştır. Devlet başkanları arasında yapılan zirveler ve kurulan organizasyonlarla ortak ve serbest bir ticaret, ulaşım ağları ile bağlantı kurma, doğal kaynakların Türkiye üzerinden Batı'ya ulaştırılması ve telekomünikasyon gibi alanlarda işbirliğini güçlendirme vizyonu ortaya çıkmıştır (Erol ve Çelik, 2017). Belirtilen ilişkiler daha sonra takip eden zirveler ve tesis edilen kurumlarla stratejik ve daimi bir yapı ile geliştirilmeye çalışılmıştır. Üye devletler arasındaki ifade edilen kurumsal iletişim süreci günümüzde de sürdürülmeye çalışılmaktadır. Özellikle 2022 yılı başlarında yaşanan Kazakistan iç karışıklıkları, Türk Devletleri Teşkilatı üyeleri arasındaki ilişkilerin değerini artırmış ve teyit etmiştir. Bu açıdan bakıldığında gerek ekonomik, gerek siyasi, ekonomik ve gerekse kültürel noktada daha fazla ilişki içerisinde olması üye devletlerin çıkarınadır.

Üye devletlerin çoğunlukta olduğu Orta Asya Türk Cumhuriyetleri; Hazar Gölü, Çin, Rusya, Afganistan, Pakistan ve İran ülkelerinin arasında bulunmaktadır. Sovyetler Birliği'nden sonra bahsi geçen bölgede ortaya çıkan Türkmenistan, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan ülkelerindeki farklı Türk topluluklarına mensup

gruplar nüfusun yüzde seksenden fazlasını oluşturmaktadır (Kara, 2006). Bu durum dağılık etnik yapıdan ziyade homojen bir yapı gibi görünmektedir. Ancak belirtilen toplulukların karşılıklı olarak farklı devletlerde farklı oranlarda bir yoğunluğa sahip olduğunu söylemek gerekir. Bu durum ayrılıktan ziyade ülkeler için bir çeşitlilik olarak görülmeli ve ilişkilerin geliştirilmesi için fırsata çevrilmelidir.

Günümüzde Türk Devletleri ve toplulukları arasında ilişkilerin istenen seviyede olduğunu söylemek zordur. Siyasi, ekonomik, kültürel ve sosyal alanlarda Azerbaycan Devleti ve Türkiye arasında önemli işbirlikleri yapılmakla beraber, teşkilata üye olan diğer devletler arasında bu işbirliklerinin güçlü olduğu söylenemez. Ancak 2022 yılı Kasım ayında yapılan Türk Devletleri Teşkilatı Dokuzuncu Zirvesi ve akabinde yayınlanan Semerkant Bildirisinde somut işbirliklerine değinilmiştir. Siyasi, ekonomik, kültürel, sportif başlıklarda sunulan ve özellikle ülkeler arası teması güçlendirecek demiryolu ulaşım bağlantılarının sağlanmasını ele alan kararlar dikkat çekmektedir. Bu ve benzeri kararlarla gerek devletler arasında gerekse de toplumsal zeminde etkileşim kanallarını çoğaltmak gerekmektedir. Sonuçta ilişkileri geliştirip istenen seviyeye taşımak için Türk Devletleri Teşkilatı üyeleri arasında daha etkin programlar uygulamaya ihtiyaç vardır.

Türk Devletleri Teşkilatına Üye Devletler Arasındaki İlişkilerin Gelişmesinde Eğitimin Rolü

Kültürel değerleri çeşitli vasıtalarla korumak ve daha yüksek kültürel değerler açısından onu geliştirip ilerletmek önemlidir. Bu durum farklı ilişkileri geliştirme nin yanında mevcut ortak kültürel etkileşimleri de beraberinde getirmektedir (Horata, 2017). Ülkeler arasında ilişkilerin geliştirilmesi için kültürel, sosyal, siyasi ve ekonomik çözümler sunulabilir. Bunlardan birisi de eğitim konusudur. Eğitim tek başına önemli bir unsur olmakla beraber, ifade edilen diğer başlıklar için de tamamlayıcı ve pekiştirici bir rol oynamaktadır. Eğitimin pekiştirici yönü Türk Dünyası ülkeleri arasında etkili bir şekilde kullanılmalıdır. Bunun için evvela Türk Devletleri Teşkilatı üyelerine Türkiye'deki örnek gelişmiş uygulamaların transferi sağlanabilir. Eğitim uygulamaları, Türk Devletleri Teşkilatı üyeleri arasında entegre bir şekilde yaygınlaşarak karşılıklı olarak sürekli hale geldiği takdirde başarılı sonuçlar doğurabilecek potansiyele sahiptir.

Türkiye hariç Türk Devletleri Teşkilatı üyelerinin eğitim yapısını genel olarak ikiye ayırmak mümkündür. Bunlar 1991 yılı bağımsızlık öncesi ve sonrası olarak değerlendirilebilir. Önceleri genellikle SSCB varlığı haricinde dışa açılmak veya dışardan etkilenmek söz konusu olmazken, bağımsızlık sonrasında uluslararası etkileşim ve işbirlikleri ile Türk Dünyasında eğitim sistemi farklılaşmış ve ilerlemiştir (Savaş,

t.y.). Belirtilen değişimler adeta bir reform niteliğinde ortaya çıkmıştır. Kiril alfabesinden Latin alfabesine geçen bazı Türk devletleri, yurt dışına öğrenci göndermeye ve yurt dışından öğrenci kabul etmeye başlamıştır. Bu durum Türk Dünyasındaki ülkeler arasında öğrenci hareketliliğini başlatmıştır. Küreselleşme ile birlikte bilginin üretilmesi ve yaygın hale getirilmesi için uluslararası öğrenci hareketliliği özellikle son yıllarda öne çıkan bir uygulamadır.

Eğitimde öğrenci hareketliliği konusu özellikle üniversiteler düzeyinde öğrenci/öğretim üyesi değişimini ifade edip dünyanın birçok ülkesi arasında yürütülen bir programdır. ABD, Avrupa Birliği, Rusya ve diğer birçok birlik veya devlet arasında uygulanan hareketlilik her ne kadar ilk başlarda teknik, ekonomik ve kültürel olarak ortaya çıksa da, sonradan ekseriyetle eğitimde öğrenci hareketliliği olarak profesyonel şekilde süregelmiştir (Öztürk, 2014). Dünyada uluslararası öğrenci hareketliliğinin 2030 yılına gelindiğinde yaklaşık 20 milyona ulaşması öngörülmektedir. Yurt dışına en çok öğrenci gönderen ülkeler Çin ve Hindistan olarak bilinmekte ve öğrenci kabulünde Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere öne çıkmaktadır (YÖK). Türkiye'ye ise öğrenci hareketliliği ile son on yılda yaklaşık 25 binden fazlası burslu olmak üzere, 224 bin yabancı uyruklu yükseköğretim öğrencisi gelmiştir. Yakın dönemdeki hedef ise 300 bin öğrenciyi misafir etmektir (YTB).

Türk Devletleri Teşkilatı üyeleri arasında en fazla öğrenci hareketliliği olan ve yabancı öğrenci ağırlayan ülkeler 224 bin kişi ile Türkiye ve 63 bin kişi ile Kırgızistan'dır. Bunları 35 bin öğrenci ile Özbekistan, 26 bin öğrenci ile Azerbaycan ve 14 bin öğrenci ile Kazakistan izlemektedir (Şekil 3). Yabancı uyruklu öğrenciler burslu okumanın yanında kendi imkânları ile gerekli şartları sağlayarak ilgili ülkede eğitim faaliyetlerinde yer alabilmektedir. Bu eğitim faaliyetleri çok kısa süreli ve dönemlik olmakla birlikte tüm kademeleri içeren uzun süreli bir yapıda da sunulabilmektedir.

Şekil 3

Türk Devletleri Teşkilatı Üyelerinde Yabancı Öğrenci Sayıları

Türkiye'nin sağladığı burs programları ve birçok alanda sunduğu cazip ortam ile ülkede yabancı öğrenci oranı hızla artmaktadır. Ayrıca Türkiye'de yabancı uyruklu öğrencilerin Temel Eğitim ve Ortaöğretim Denklik Belgesi alması koşulu ile üniversiteye kabulleri söz konusu olmaktadır. Yükseköğretimde uluslararasılaşma politikası ve strateji belgesi gereği kültürlerarası etkileşim, araştırma, ekonomi, siyaset ve ülke tanıtımı gibi birçok yapı güçlendirilmektedir. Bu durum ülkeler arası ilişkilere de yansımaktadır.

Türkiye'de uygulanan hareketlilik programlarından birisi, Mevlana Değişim Programıdır. Program kapsamında dünyanın tüm üniversiteleri arasında öğrenci ve öğretim üyesi değişimi uygulanmaktadır. Ancak program sadece yükseköğretimi kapsamaktadır (mevlana.yok.gov.tr). Konu özelinde ele alınabilecek bir diğer hareketlilik programı ise, SSCB'nin dağılmasından sonra kurulan 5 Türk Cumhuriyeti ile Türkiye model örneği üzerinden 1992 yılında başlatılan "Büyük Öğrenci Projesi"dir. Türkiye o dönemlerde bölgede siyasi olarak etkin olamasa da özellikle ekonomi, eğitim ve kültür üzerinden, yeni kurulan Türk Cumhuriyetleriyle iyi bir etkileşime girmiştir. İlk başta 5 Türk Cumhuriyetiyle başlayan ve sonrasında 57 ülkeye yayılan Büyük Öğrenci Projesi kapsamında Türkiye, günümüze kadar 10 binden fazla öğrenciye ev sahipliği yapmıştır (Kavak ve Baskan, 2001). Büyük Öğrenci Projesi'nin amacı Türk dostu bir nesil yetiştirmek ve ülkeler arası ilişkilere katkı sunmaktır (Karymbaeva, t.y.). 57 ülkeyi kapsayan Büyük Öğrenci Projesi, özellikle Türk Dünyası ile kalıcı

bir dostluk kurma amacı taşımaktadır. Gelen öğrencilere burslar bağlanarak imkânlar oluşturulmaktadır. Böylece projenin işlerliği farklı kurumlar vasıtasıyla ülkeler arası karşılıklı görüşmelerle sürdürülmektedir (Dok, 2009). Ancak kayıtlara bakıldığında, gelen öğrencilerde mezun oranının istenen seviyede olmadığı anlaşılmaktadır. Bu ve diğer bazı sorunlardan dolayı projenin günümüzde işlerliği azalmıştır. Bu açıdan Türk Dünyası içinde yeni argümanlarla daha işlevsel projeler geliştirmek gerektiği ifade edilebilir.

Türk Devletleri Teşkilatı üyeleri arasında var olan ve daha da geliştirilebilecek kültürel değerlerin öne çıkarılması konusu, coğrafi uzaklık veya diğer dezavantajlardan kaynaklanan olumsuz durumlara karşın en iyi tedbir olarak görülebilir. Kültürel değerler sayesinde ilişkileri güçlendirmek söz konusudur. Türk Devletleri Teşkilatı üyelerinin kültürel ve sosyal değerler etrafında birleşmesi, Türkiye’yi bulunduğu istikrarsız bölgeden, Orta Asya’daki devletleri ise Rusya ve Çin etkisinden koruyabilecek argümanlardandır. Ayrıca bu durum Azerbaycan’ın Kafkaslarda varlığını sürdürmesinde bir yol olarak düşünülmelidir (İlhan, 1993). Belirtilen kültürel değerler ancak eğitim yolu ile içselleştirilebilir. Bu noktada Türk Dünyasında çok çeşitli işbirliği alanlarının geliştirilmesi için, Türklerin ortak kültür, tarih, inanç, dil, gelenek ve göreneklerinin iyi bilinmesi icap etmektedir. Türk Dünyasında ifade edilen bu temel unsurlar ile ekonomik, doğal ve stratejik coğrafi zenginliklerin mevcut toplumlar tarafından içselleştirilmesi ve gelecek nesillere aktarılması eğitim yoluyla sağlanabilir.

Türk Dünyası hakkında toplum içinde farkındalığın arttırılmasının yolu büyük oranda örgün ve yaygın eğitim kurumlarından geçmektedir. Bu kurumların müfredatı içerisinde özellikle Coğrafya dersi ve Sosyal Bilgiler dersi içeriklerinde ve uygun olabilecek diğer ders içeriklerinde Türk Dünyası coğrafyasına daha fazla yer verilmesi gerekmektedir (Topal ve Sezer, 2016). Türk Dünyasının beşeri, fiziki ve ekonomik coğrafya özelliklerinin öğrencilere öğretilmesi, geleceğe de etki etmesi bakımından gereklidir. Türk Dünyası ülkeleri hakkında bilgilerin temel eğitim ve ortaöğretim kademelerinde kapsamlı bir şekilde işlenmesi, ilişkilerin sürdürülebilir kılınması için de elzemdir (Topal ve Sezer, 2016). Bu unsurlar eğitimin önemini ve işlevini ortaya koyması bakımından dikkate değer konulardır. Belirtilen unsurların yanında, somut bir öneri olarak Türk Devletleri Teşkilatı üyeleri arasında ilişkilerin ilerletilmesi için Türk Dünyası Öğrenci Hareketlilik Programını etkinleştirip geliştirmek faydalı olabilecek bir uygulama olarak görülebilir.

İlişkilerin Geliştirilmesinde Bir Öneri Olarak “Türk Dünyası Hareketlilik Programı”

Program, Türk Devletleri Teşkilatı organizasyonlarının Teşkilata üye ve gözlemci devletler arasındaki ilişkileri güçlendirmesi ve Türk Dünyası 2040 Vizyon

Belgesi'nde yer alan Eğitim ve Bilim hedefleri doğrultusunda ele alınabilir. Vizyon belgesinde ve diğer üst politika belgelerinde hedef olarak geçen unsurlar; öğrenci ve araştırmacı hareketliliği, üye devletler arasında diploma tanınırlığı, kültürel ve sosyal entegrasyon, müfredatlarda üye devletler hakkında bilgilerin işlenmesi, seçmeli derslerin artırılması, yenilikçi projeler ile bilgi ağları kurulması gibi amaçların karşılık bulması için yeni adımlar atılması elzem görülmektedir (2040 vizyon belgesi 14, Türk Devletleri Teşkilatı Amaçları). Bu çerçevede ifade edilen Türk Dünyası Hareketlilik Öneri Programı'nın kısaca amacı; "Türk Dünyası Hareketlilik Programı" adıyla Millî Eğitim Bakanlığı'nın/Müdürlükleri'nin uyguladığı projeler üzerinden kardeş devletlerle ortak kültürel değerlerin tanınmasını sağlamak, bu sayede ilişkileri geliştirmek ve programa üye devletler üzerinden İl Millî Eğitim Müdürlükleri ile eğitimin niteliğini artırmaya yönelik olarak sahada ortak projeler geliştirmek olarak değerlendirilebilir.

Programın gerekçesi şu şekilde izah edilebilir: Yükseköğretim Kurulu (YÖK) tarafından yürütülen ve finanse edilen Mevlâna Değişim Programı ile Türk Keneşi Türk Üniversiteler Birliği kapsamında Türk Devletleri Teşkilatı tarafından yürütülen ve finanse edilen Orhun Değişim Programı'nın sadece yükseköğretim öğrencilerini ve öğretim üyelerini kapsamı, ilköğretim ve ortaöğretim (ve Hayat Boyu Öğrenme) alanında Türk Dünyası açısından bir boşluk ortaya çıkarmaktadır. Aynı boşluk, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı tarafından yürütülen ve finanse edilen Uluslararası Öğrenci Hareketliliği programında da göze çarpmaktadır. Program, bu boşluğun doldurulmasına katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Bu programın ana hedefleri şöyle sıralanabilir;

- Türk Dünyası Hareketlilik Programı'na Türkiye öncülüğünde üye devletler/kurumlar oluşturmak,
- Programa üye devletler arasında İl Millî Eğitim Müdürlüklerine bağlı olarak okullar belirlemek, proje tabanlı çalışmanın araştırılması hedefine yönelik olarak program kapsamında proje geliştirilmesini sağlamak,
- Program kapsamında belirlenen projeler üzerinden Türk Dünyası Kardeş Okullar Ağı oluşturmak,
- Türk Dünyası Okul Kütüphaneleri Ağı oluşturmak,
- Türk Dünyası ortak kültürel değerlerinin güçlendirilmesine katkıda bulunmak,
- İlköğretim ve ortaöğretim (ayrıca Hayat Boyu Öğrenme) alanında bilgi ve tecrübe paylaşımında bulunmak, Türk Dünyasında ortak bir ilköğretim ve ortaöğretim (ve Hayat Boyu Öğrenme) alanının oluşmasına katkıda bulunmak,

- İlköğretim ve ortaöğretim düzeyinde ortak Türk tarihi, kültürü, dili, edebiyatı ve coğrafyası ile ilgili çalışmaların yapılmasına katkıda bulunmak,
- Program üyesi ülkelerin Millî Eğitim Bakanlığı/Müdürlükleri arasında Türk Dünyası Öğretmen/Öğrenci Akademilerinin kurulmasını sağlamak,
- Program üyesi ülkelerin öğretmenleri arasında deneyim paylaşımlarının yapılmasını sağlamak,
- Türk Dünyasında öğretmenlerin mesleki gelişimini destekleyecek projelerin geliştirilmesini sağlamak,
- İyi örneklerin ve eğitim materyallerinin program üyesi ülke öğretmenleri arasında paylaşımını sağlayacak Türk Dünyası Öğretmen Bilişim Ağı kurulmasına katkıda bulunmak,
- Mesleki eğitim alanında iş birliklerinin geliştirilmesini ve deneyim paylaşımlarının yapılmasını sağlamaktır (Hayat Boyu Öğrenme alanı dâhil).

Türk Dünyası Hareketlilik Programı, yapılandırılacak projelerin Türk Devletleri Teşkilatı'na üye olan (Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan) ve gözlemci (Macaristan, Türkmenistan ve KKTC) ülkelerinin Millî Eğitim Bakanlıkları veya İl Millî Eğitim Müdürlükleri ile birlikte yürütülmesini planlamaktadır. Program, ilk etapta projeler kapsamında üye olan İl Millî Eğitim Müdürlükleri bünyesinde oluşturulan proje grupları arasındaki karşılıklı hareketlilikten oluşmaktadır. Proje ekipleri, Türkiye'de T.C. Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü'nün 2019/11 sayılı Genelgesi doğrultusunda Türk Dünyası Hareketlilik Programı'nın ilgili mevzuat açısından yürütülmesini sağlayacaktır.

Program pilot uygulama olarak ilk etapta Türk Devletleri Teşkilatı'na üye ve gözlemci ülkelerin İl Millî Eğitim Müdürlüklerinde uygulanabilir. Daha sonra geliştirilerek tüm ülke sathlarında uygulanabilecektir. Uygulama sürecinde programa destek olması beklenen kurumlar şöyledir: T.C. Millî Eğitim Bakanlığı öncülüğünde Türk Devletleri Teşkilatı'na üye ve gözlemci ülkelerin Millî Eğitim Bakanlıkları, T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü, Türk Devletleri Teşkilatı Genel Sekreterliği, Türk Keneşi Türk Üniversiteler Birliği, TÜRKSOY (Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı) Genel Sekreterliği, Aksakallar Konseyi, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) gibi düşünülebilir.

Programın hedeflenen kitle için ayrı bir önemi bulunmaktadır. Türk Dünyası Hareketlilik Programı, hedeflenen kitlenin karşılıklı olarak Türk dilleri ile tanışmasını, kardeş devletler ve kültürler arasındaki farkındalıklarının ve bilgilerinin artmasını,

yeni dünya görüşleri edinmelerini ve ortak kültürel değerleri tanımlarını sağlayacaktır.

Programın uygulamasında bazı ihtiyaçların analiz edilmesi gerekmektedir. Örneğin mevzuat düzenlemesi bunlardan birisidir. Programa öncülük edecek T.C. Milli Eğitim Bakanlığı'nın Türk Cumhuriyetleri ile başlattığı eğitim iş birliğini okul ve kurumlar düzeyinde de gerçekleştirmek için uygulamaya koyduğu kardeş okul ve kurumlarla ilgili Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü'nün 2019/11 sayılı genelgesi, Türk Dünyası Hareketlilik Programı'nın uygulanması için yeterli olabilir. Programın uygulanması Bakanlıklar arasında yeni bir protokolü ve yeni bir genelgeyi ya da yönetmeliği gerektirebilir. Ayrıca projenin uygulanabilmesi, hareketliliğin yapılacağı program ülkelerindeki proje ekiplerinin varlığına bağlıdır. Bir diğer konu dil birliği meselesidir. Programın uygulama sürecinde iletişim dili olarak Türkçe benimsenmektedir. Ancak program ülkeleri arasındaki alfabe ve lehçe farklılıkları iletişim için özellikle ileriki fazların uygulama sürecinde tercüman desteğini zorunlu kılmaktadır. Belirtilmesi gereken bir diğer konu ise finans kaynakları koordinasyon sürecinin yapısıyla alakalıdır. Bu noktada devletlerarası anlaşmalarla sorun giderilebilir.

Programın ilk iki fazı mevcut üye ve gözlemcileri kapsarken, 3. fazda bu ülkelerin yanında Bosna Hersek ve Türk nüfusunun yoğun olduğu bazı ülkelerin de katılımının sağlanması öngörülebilir.

Program hareketliliğine esas olan proje grupları, programa üye İl Millî Eğitim Müdürlüklerinde görevli proje koordinatörleri, projelerin uygulayıcısı durumundaki öğretmenler ve projelerin hedef kitlesi olan öğrencilerden oluşmaktadır. Hareketliliklerde barınma ve ulaşım gibi tüm detaylar proje koordinasyon kurullarınca belirlenir. Son olarak yaygınlaştırma çalışmalarına bakıldığında ise, programa üye İl Millî Eğitim Müdürlüklerinin sayısının ve uygulanan projelerin çeşidinin araştırılması şeklinde bir yol ile ilerler. Yaygınlaştırma faaliyetlerinin programın tüm uygulama fazlarında sürdürülebilirlik esaslarına göre kesintisiz olarak yürütülmesi öngörülmektedir. Böylelikle Türk Dünyası içinde kültürel, ekonomik, siyasi ve sosyal alanlarda kalıcı işbirlikleri kurmak ve nihayetinde bölgesel ve küresel açıdan güçlü siyasi bir blok oluşturmak mümkün hale gelecektir. Sonuç olarak gelecek kuşakların ortak değerler etrafında düşünmesi ve bu düşünceleri ülkelere yansıtması, eğitim ve öğrenci hareketliliğiyle doğrudan ilgilidir.

Sonuç

Günümüzde devletlerin çeşitli sebeplerle kurdukları birçok siyasi pakt veya blok bulunmaktadır. Siyasi, ekonomik, askeri ve kültürel etkilerle bir araya gelip işbirlikleri geliştiren devletler kendi içlerinde bağımsızken blok dışında genellikle birlik

olarak hareket etmektedir. Siyasi coğrafya açısından blokların gerek birliğin bütünü için gerekse her bir devlet için önemli kazanımları olmaktadır. Bu kazanımlar bazen çok çeşitli alternatifleri olan ülkeler için daha fazla kazanıma zemin hazırlamaktadır. Çeşitli bloklarda bulunup bunun avantajlarını değerlendiren bir coğrafi konuma sahip olmak özellikle Türk Devletleri Teşkilatı üyeleri açısından da geçerlidir. Dünyanın güç merkezleri arasında adeta kesintisiz bir koridor oluşturan Türk ülkeleri, bu stratejik konum avantajını daha fazla fırsata çevirmelidir. En avantajlı bloklar kültürel birliğin güçlü olduğu bloklardır. Bu hususiyetleri içinde barındıran Türk Devletleri Teşkilatı üyeleri için ayrıcalıklı ve sürdürülebilir fırsatlar bulunmaktadır. Türk Devletleri Teşkilatı üyelerinin birbirini tamamlayan kültürel yapıları, doğal kaynaklara, ekonomik unsurlara ve diğer pek çok özelliğe sahip olmaları kritik avantajlardır. Son yıllarda Türk Devletleri Teşkilatı üyeleri arasındaki ilişkiler daha etkin hale gelmeye başlamıştır. Özellikle Türkiye ve Azerbaycan arasında işbirliği seviyesinin yüksek olduğu, fakat diğer üyeler arasında bu denli bir ilişki ağının henüz oluşmadığı tespit edilmiştir. Bu durum her ne kadar belirtilen iki devlet için anlamlı olsa da diğer üyeler için de entegrasyonun güçlenmesi gerektiğini hatırlatmaktadır. Türk Devletleri Teşkilatı üyeleri arasında kültürel birliktelik bulunması, siyasi ve ekonomik göstergelerde de bu birlikteliğin geliştirilmesi gerektiği sonucuna işaret etmektedir.

Türk Devletleri Teşkilatı üye devletleri arasındaki ilişkilerin tüm alanlarda geliştirilmesi, toplumsal zeminde birlikteliklerin karşılık bulması ve bunun gelecek kuşaklar açısından da kalıcı hale gelmesi için eğitim başlığı önemli bir alan olarak karşımızda durmaktadır. Türk Devletleri arasında geçmişte başlayan Büyük Öğrenci Projesi ve diğer öğrenci hareketlilikleri çok değerli adımlar olmakla birlikte, bu programlarda tam manasıyla yeterli verim alındığını söylemek zordur. Bu noktada araştırma çerçevesinde öğrenci hareketliliğinin önemi bir kere daha vurgulanmıştır. Araştırmada öne çıkartılan Türk Dünyası Hareketlilik Programı'nın çerçevesini; uygulama ekipleri şeklinde proje gruplarının kurulması, mevzuat çalışmaları, finans durumu, ihtiyaç analizi ve hareketliliğin başlatılması süreci takip etmektedir.

Türkiye'de Yükseköğretim Kurulu (YÖK) tarafından yürütülen ve finanse edilen Mevlana Değişim Programı ile Orhun Değişim Programı'nın sadece yükseköğretim öğrencilerini ve öğretim üyelerini kapsamaması, ilköğretim ve ortaöğretim alanında Türk Dünyası açısından bir boşluk ortaya çıkarmaktadır. Aynı boşluk, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı tarafından yürütülen ve finanse edilen Uluslararası Öğrenci Hareketliliği programında da göze çarpmaktadır. Öneri program, bu boşluğun doldurulmasına katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Dolayısıyla hali hazırda uygulanan Mevlana ve Orhun gibi hareketlilik programlarında temel eğitim ve ortaöğretim alanı eksiktir. Bu eksikliği giderici bir

yaklaşımı esas alan Türk Dünyası Hareketlilik Programı çerçevesinde tüm eğitim ve öğretim kademeleri için öğrenci hareketliliği mümkün ve kalıcı hale gelebilir.

Türk Dünyası Hareketlilik Programının tam olarak hayata geçirilmesiyle üye ülkeler arası öğrenci hareketliliğinde artış olacağı ve bunun uzun vadede Türk Devletleri Teşkilatı üyeleri arasında ilişkilerin daha fazla gelişmesine zemin hazırlayacağı öngörülmektedir. Devlet yönetimlerinde gelecekte söz sahibi olacak genç kuşakların, kültür birliği içinde olduğu ülkeleri tanınması ancak eğitim uygulamaları ve hareketlilik programlarıyla mümkün görünmektedir. Aksi takdirde kültürel birlikteliğin sürdürülebilir şekilde kalıcı hale gelmesi ve bunun siyasi bir blok etrafında varlığını güçlendirmesi zorlaşacaktır. İşte belirtilen eğitim uygulamaları ve benzeri programların geliştirilip hayata geçirilmesi, Türk Dünyasında kültürel birlikteliğin gelecek nesillere aktarılması noktasında önemli katkılar sunabilir. Ayrıca bu ve benzeri uygulamalar vesilesiyle siyasi ve ekonomik alanlarda işbirliklerinin ileri seviyelere taşınması daha mümkün hale gelecektir.

Kaynakça

- Akengin, H. (2017), Türk Dünyası ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri üzerine jeopolitik bir değerlendirme. *Mutad*, 4 (1), 1-11.
- Atalay, İ. (2013), Türk Dünyasının Coğrafyası, yeni Türkiye, *Türk Dünyası Özel Sayısı*, 1 (53), 166-198.
- Bağırzade, E. R. (2011), Türk Cumhuriyetleri arasında ticari işbirliği: mevcut durum ve perspektifler”, *Istanbul Journal of Sociological Studies*, 41, 41-59.
- Bıyıklı, M. (2016), Türk Dünyası ortak kuruluşu olarak Türk akademisi uluslararası teşkilatı (TWESCO), rolü ve işbirlikleri, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *Afro-Avrasya Özel Sayısı*, 404-418.
- Birleşmiş Milletler Geliştirme Programı, (2021), <http://hdr.undp.org/en/countries>
- Doğanay, H. (t.y.), Türk Dünyasının siyasi sınırları, *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi*, Coğrafya Eğitimi Bölümü, 132-154.
- Dok, B. (2009), Türkiye'nin gururu büyük öğrenci projesi, *Türk Yurdu Dergisi*, 29 (260).
- Erol, S., Mehmet Ç., Ertaç, K. (2017), Türk dünyasında işbirliği denemesi: Türk Keleş ve Kazakistan, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 17(2), 15-32.

Siyasi Coğrafyada Bloklar ve Blokların Güçlendirilmesinde Eğitimin Rolü: Türk Devletleri...

- Göney, S. (1993), *Siyasi coğrafya*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay. No, 103, cilt II,
- Günel, K. (1997), *Coğrafyanın siyasal gücü*, Çantay Kitapevi.
- Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, *2020 Türkiye Göç Raporu*.
- Horata, O. (2017), *Türk dünyasının kültürel ufukları: tarihsel bağlam içinde genel bir değerlendirme*, *Bilig*, 82, 117-131.
- İlhan, S. (1993), *Türkiye'nin ve Türk dünyasının jeopolitiği*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- İşcan, İ. H. (2004), Uluslararası ilişkilerde klasik jeopolitik teoriler ve çağdaş yansımaları, *Uluslararası İlişkiler Akademik Dergi*, 1 (2), 47-79.
- Johanson, L. (2001), Türk dünyasının sınırları: Türk topluluklarının gelişmesinde bağlayıcı ve ayırıcı unsurlar, (Çev. Demir, N.) *Türkbilig*, 168-177.
- Kara, H. (2006), Orta Asya ülkelerindeki etnik yapının bölge güvenliğine etkileri, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 6 (1), 103-111
- Karymbaeva, Z. (t.y.), Türkiye'nin büyük öğrenci projesi: Orta Asya cumhuriyetleri, *Gazi Üniversitesi*, 8.
- Kavak, Y. ve Baskan, G. A. (2001), Türkiye'nin Türk cumhuriyetleri, Türk ve akraba topluluklarına yönelik eğitim politika ve uygulamaları, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20, 92-103.
- Kazel, E. (2022), *Türkiye, sınırlar, gümrükler ve güvenlik: Batı kara sınırları*, Serüven Yayınevi.
- Kazel, E., ve Bayartan M. (2021), Siyasi coğrafyası açısından Türkiye'nin sınır güvenliği: batı kara sınırları, *Türkiye Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 6, 201-219.
- Kırgızistan Hedef Pazar Ülke Analizi, Türkiye İhracatçılar Birliği, (2020), https://tim.org.tr/files/downloads/Analiz_Rapor/K%C4%B1rg%C4%B1zistan%20Hedef%20Pazar%20%C3%9Clke%20Analizi.pdf
- Özey, R. (2010), *Dünya ve Türkiye ölçeğinde siyasi coğrafya*, Baskı 7, Aktif Yayıncılık.

- Öztürk, S. (2014), *Büyük Öğrenci Projesi'nden Türkiye bursları projesine geçiş süreci ve Türkiye'nin öğrenci politikasındaki değişim*, (Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi), Yurt Dışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığı, Ankara.
- Savaş, S. (t.y.), Türk dünyasında eğitim alanındaki gelişmeler ve yenilikler, *Journal of Azerbaijani Studies*, 269-283.
- Tezer, H. (2018), *21. asırda İpek yolu ekonomileri ve Türk dünyasının ekonomik gelişim süreci*, Uluslararası İpek Yolunun Yükselişi ve Türk Dünyası Bilgi Şöleni, 1-29.
- Topal, E., ve Sezer, A. (2016), Üniversite öğrencilerinin Türk dünyası coğrafyasına ilişkin farkındalık düzeylerinin belirlenmesi, *Marmara Coğrafya Dergisi*, 33, 96-113.
- Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi'nin Kurulmasına Dair Nahçıvan Antlaşması, (2009). 7.
- Türk Dünyası 2040 Vizyon Belgesi, (2021), <https://www.turkkon.org/assets/pdf/haberler/turk-dunyasi-2040-vizyonu-2396-98.pdf>
- TÜİK, "Türkiye Nüfusu, (2021), <https://data.tuik.gov.tr>
- Türk Devleri Teşkilatı, (2022), <https://www.turkkon.org/tr>
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, (2021), <https://www.ytb.gov.tr/uluslararasi-ogrenciler/uluslararasi-ogrenci-hareketliliği>
- Türk Devletleri Teşkilatı 9. Zirvesi Semerkant Bildirisi (2022), <https://www.turkkon.org/assets/pdf/haberler/semerkant-bildirisi-2679-164.pdf>
- Veliyev, D. (2009), Küreselleşme sürecinde Türk Dünyası, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19, 103-110.
- Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı, (2021), <https://mevlana.yok.gov.tr/temel-bilgiler>
- Yükseköğretim Kurulu Yabancı Öğrenci Yapısı, (2021), <https://www.yok.gov.tr/ogrenci/kendi-imkaniyla-egitim-alacaklar-yurt-disinda-lise-egitimi-alanlar/yurt-disindan-kabul-edilecek-ogrenci-kontenjanlari-kilavuzu>

Siyasi Coğrafyada Bloklar ve Blokların Güçlendirilmesinde Eğitimin Rolü: Türk Devletleri...

Yabancı Uyruklu Öğrenci Sayıları (2021), https://akipress.com/news:661436:63,418_foreign_students_study_at_universities_of_Kyrgyzstan/

<https://www.aa.com.tr/tr/egitim/turkiye-2023-e-kadar-uluslararası-ogrenci-sayisini-300-bine-yukseltmeyi-hedefliyor>

<https://www.turktoyu.com/kazakistan-uluslararası-ogrenci-sayisini-artiriyor>

<https://www.educations.com/study-guides/asia/study-in-azerbaijan/>

http://www.directtalk.ru/_download/Market-snapshot-UZ.pdf